

Els goigs marians i la iconografia musical

JORDI BALLESTER I GIBERT

«Los set gotxs recomptarem» és l'*incipit* de la composició copiada en cinquè lloc al *Llibre Vermell* de Montserrat. Es tracta d'un dels goigs marians més antics conservats amb música i text en català, i data, d'acord amb la llengua emprada, del primer terç de la primera meitat del segle XIV, tot i que el còdex fou copiat a finals del mateix segle¹.

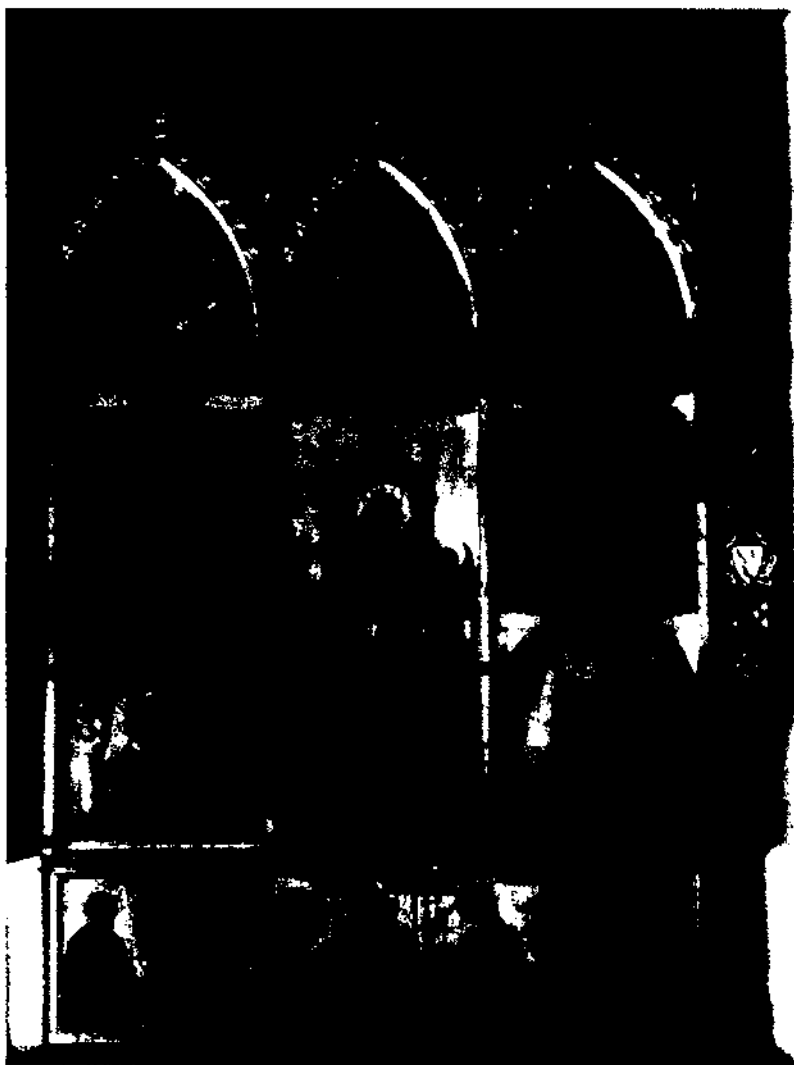
En termes generals, podem definir els *Goigs Marianos* com una composició poètica cantada en honor de la Mare de Déu, i la seva pràctica es remunta, almenys, al segle XIII. Foren els dominics els qui van difondre aquesta devoció que, a poc a poc, s'incorporà a la litúrgia, adoptant fórmules especials per a l'Ofici Diví i les misses pròpies dels goigs².

Tanmateix, la devoció mariana arrenca molt abans, amb la proclamació de la Verge Maria com a Mare de Déu l'any 431, al Concili d'Efès. Ja en aquest segle V, la Verge va començar a ésser cantada en les processons i en les antífones i responsoris dels oficis, on es concentra, pel que fa al cant pla de l'alta Edat Mitjana, la música dedicada a la Mare de Déu³. La Missa Mariana, d'altra banda, serà potenciada a l'època del «renaixement» carolingi, especialment amb el *Liber Sacramentorum* d'Alcuí († 804), que suposarà la consagració del dissabte a la Mare de Déu. No obstant això, el gran impuls al culte a la Verge Maria ve amb l'adopció d'un ofici marià diari per

¹ Vegeu ARAMON I SERRA, R., «Els Cants en vulgar del Llibre Vermell de Montserrat» (Analecta Montserratensia X, 1964) p. 20.

² A la Crònica de R. Muntaner (ca. 1265-1336) llegim, per exemple, en relació al naixement del rei Jaume I (1208-1276): «jo us prec e consell que dilluns, a honor de Déu e de Madona Santa Maria, comencem tots quants preveres ne hòmens d'orde haja en Montpestller, a cantar misses de Madona Santa Maria, e tenguen-ho set jorns per los set gois que ella hac del seu car fill», (versió a cura de Marina Gustà. Barcelona, 1979) p. 26.

³ Vegeu: ANGLÈS, H., «Marie dans le Chant Liturgique et dans la poésie Lyrique chantée du Moyen-Age» (*Scripta Musicologica*. H. Anglès. vol. I, Roma, 1976) p. 325. També d'H. Anglès consultar, sobre aquest tema, «Santa María en la Música Medieval» (*La Música en las Cantigas de Santa María del Rey Alfonso el Sabio*, vol. III. Barcelona, 1958) i «El Llibre Vermell de Montserrat y los cantos y la danza sacra de los peregrinos durante el s. XIV» (*Anuario Musical*, X, 1955).

Pere Serra (Barcelona, ca. 1357-1409). *Retaule de la Verge* (o d'Abella de la Conca), ca. 1375. Museu Diocesà de la Seu d'Urgell. Programa Iconogràfic: *Goigs Marianas*. Anunciació. Calvari. Resurrecció. Nativitat. Verge i Nen amb dos àngels músics tocant una arpa i una viola d'arc. Epifania. Coronació.

puls al culte a la Verge Maria ve amb l'adopció d'un ofici marià diari per l'orde de Cluny l'any 1080⁴.

Des del segle XII va sorgint, al costat del repertori litúrgic incrementat amb himnes, trops i seqüències, un altre repertori, inicialment en llatí, que originarà tota una floració de cançó en romanç; són els *miracula*, que descriuen els prodigis atribuïts a la intervenció de la Mare de Déu⁵. D'aquesta tradició, en seran fruit les col·leccions en llengua vulgar com els *Miracles de Notre-Dame* de Gautier de Coinci, els *Milagros de Nuestra Señora*, de Gonzalo de Berceo o les *Cantigas de Santa María*, del rei Alfons X el Savi. No s'ha d'oblidar tampoc l'enorme pes que, en l'advocació mariana de la baixa Edat Mitjana tingueren el *Càntic dels Càntics* o la *Legenda Aurea* de Jacopo de Voragine (ca. 1230-1298)⁶.

És en aquesta època, el segle XIII, en què els goigs marians —el tipus de composició poètica del qual parlava al principi— foren totalment assumits per la cultura medieval, com ho prova el fet que el rei Alfons el Savi (1221-1284), Ramon Llull (ca. 1235-1315), l'Arcipreste de Hita († ca. 1350) o Sant Vicenç Ferrer (ca. 1350-1419), entre altres, escrigueren «goigs» a la Verge Maria.

Retornem, però, als goigs montserratins per tal d'acostar-nos al seu contingut. Aparentment, es tracta d'un cas típic de set goigs, tal com anuncia l'*incipit*: «Los set gotxs recomptarem», malgrat que consta de vuit cobles, una lectura atenta del contingut mostra clarament que en realitat només es narren sis goigs, ja que la cobla inicial és una introducció/invocació, i la final té un caràcter deprecatori. L'explicació més probable és la pèrdua d'una cobla, potser per oblit o error del copista o, tal vegada, en la transmissió oral anterior⁷. Els goigs relatats, doncs, de la segona a la setena cobles, són: Nativitat, Epifania, Resurrecció, Ascensió de Crist, Pentecosta i Coronació de la Verge. Val a dir que, tot i que el nombre habitual de goigs és de set, també els podem trobar reduïts a cinc o augmentats a nou o deu i, en alguns casos, a dotze o quinze.

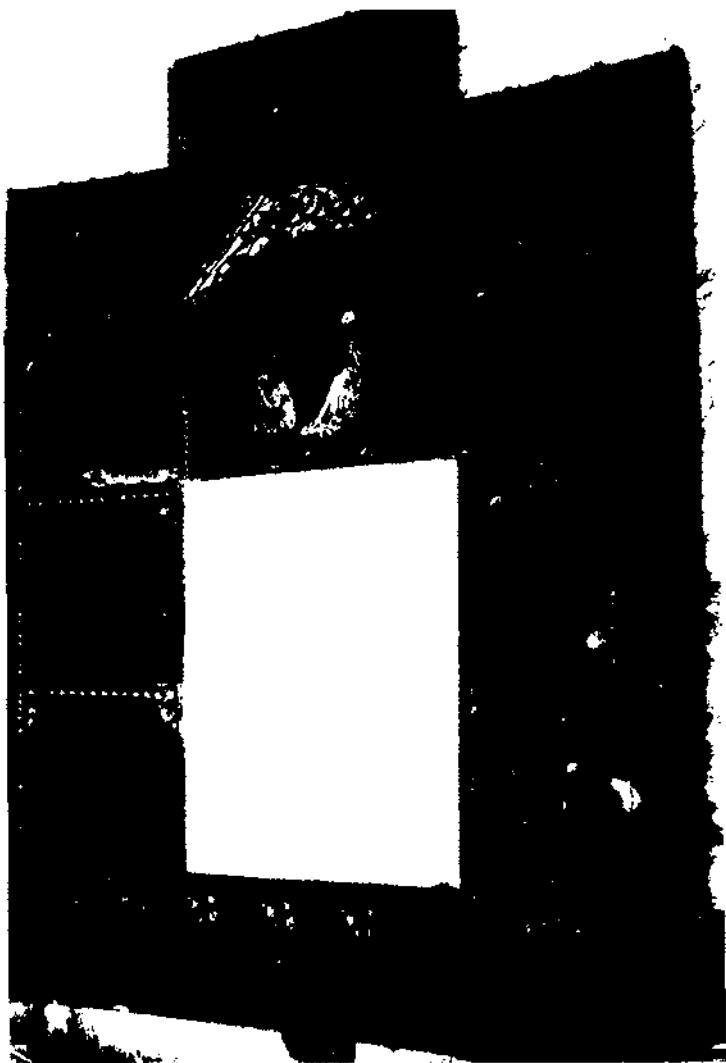
Arribat aquest punt, és el moment d'establir un nexa amb la iconografia, ja que la seqüència narrativa dels goigs esdevé un dels programes ico-

⁴ Respecte a la història de la devoció mariana vegeu: GRAFF, H., *Maria. La mariologia y el culto mariano a través de la historia* (Barcelona, 1968).

⁵ Vegeu: ANGLÈS, H., *ob. cit.* p. 328.

⁶ En aquest sentit, vegeu: VICENS, M. T., *Iconografia Assumcionista* (València, 1986), p. 6-7.

⁷ Per a Aramon, *op. cit.*, p. 18, el que manca és la primera cobla, que tindria el tema de l'Anunciació o algun altre, com podria ser la presentació de Jesús al Temple; aquesta teoria ve reforçada pel fet que la cobla que representa el quart goig escrit comença amb el vers: «...lo quint alegratge», cosa que confirma la manca d'un goig entre les cobles anteriors.

Pere Nicolau (València, ca. 1390-1405). *Retaule dels Goigs Marianes*, ca. 1404. Museu de Belles Arts de València. Anunciació. Calvari. Anunciació. Nativitat. Coronació de la Verge amb quatre àngels músics tocant una viola d'arc, una arpa, un llaüt guitarrenc, i un orgue portatiu. Epifania. Resurrecció. Ascensió Crist. Pentecosta. Dormició.

nogràfics més freqüents a la plàstica gòtica dedicada a la Mare de Déu i, especialment, pel que fa a la Corona Catalano-Aragonesa, als retaules marians. Pensem, per exemple, en el *Retaule de la Verge* (o d'Abella de la Conca) de Pere Serra (doc. Barcelona ca. 1357-1409), que es troba al Museu Diocesà de la Seu d'Urgell i fou pintat cap al 1375, on s'observen sis goigs que es corresponen amb els montserratins, a excepció feta de l'Ascensió de Crist, en lloc del qual hi ha pintada l'Anunciació (Facs. I); o el *Retaule dels Goigs Marians*, de Pere Nicolau (doc. València ca. 1390-1405), datat cap al 1404 i actualment al Museu de Belles Arts de València, que mostra vuit escenes marianes, les sis del *Llibre Vermell* més l'Anunciació i la Dormició, amb l'Ascensió de l'ànima de la Verge (Facs. II). Aquests retaules, i molts altres amb un programa iconogràfic similar, presenten la taula central amb un tema que no surt específicament descrit als goigs: la Verge asseguda amb el Nen a la falda. És una representació que té l'origen al segle vi, a la «Maiestas Mariae», i que esdevindrà el símbol de la relació Mare-Fill en els retaules gòtics, especialment en les Verges de la Llet.

En síntesi, el tipus "clàssic" de retaule marià de la baixa Edat Mitjana ens mostra la Verge i el Nen centrals, els goigs a les taules laterals, i la Coronació o un Calvari a l'àtic.

No he dit res, fins ara, de l'objectiu principal de la meua comunicació: la relació entre els *Goigs Marians* com a programa iconogràfic, i la *iconografia musical* que es plasma de manera habitual en les taules gòtiques marianes catalano-aragoneses, a través dels *àngels músics*. Aquests *àngels músics* són la font d'iconografia musical quantitativament més important, pel que fa a la pintura de la baixa Edat Mitjana, a l'antic Regne d'Aragó.

Tanmateix, cal dir que aquestes figures angèliques es concentren bàsicament en dues escenes: la *Coronació de la Verge* i la *Verge i el Nen*. El motiu de tal selecció només s'explica pel fet que, tant la *Verge i el Nen* com la *Coronació* són les dues úniques taules que situen els personatges fora d'un context terrenal.

La imatge de la *Verge i el Nen*, d'una banda, representa la idealització de la Mare de Déu que donà a llum el Redemptor esdevenint, al mateix temps, el tron d'aquest Infant; és evident que l'escena no narra cap història terrenal, sinó que és un símbol atemporal i diví. D'altra banda, la *Coronació* és l'únic goig marià que s'emmarca al Cel: la Verge ha ascendit en cos i ànima i, en un entorn celestial, és coronada per Crist. D'això, en podem clarament deduir que la presència dels àngels músics a les taules marianes es *justifica* pel seu caràcter simbòlic amb el qual la mentalitat medieval identificava el «món» celestial. Ambdues escenes s'aniran repetint, de manera estereotipada, al llarg del segle XIV-XV, tant als retaules pròpiament del «goigs» de la Mare de Déu com als retaules dedicats a Crist o a diferents sants.

Amb tot, malgrat el caràcter supraterrènal que simbolitzen els àngels músics, cal constatar el *detall* i el *realisme* amb què són plasmats els instruments musicals en aquests retaules, cosa que evidencia la necessitat d'aprofundir en aquest tipus d'iconografia musical, per tal d'apropar-nos més a l'organologia medieval. Aquest ha estat, i és encara, l'objecte de la meua recerca: l'estudi sistemàtic de l'instrumentari representat en mans d'àngels músics a les taules marianes de la baixa Edat Mitjana catalano-aragoneses⁸.

⁸ Vegeu BALLESTER i GIBERT, J., *Els instruments musicals en els retaules marians tardomedievals de la Corona Catalano-Aragonesa* (tesi de llicenciatura, llegida a la UAB el març de 1988), «Iconografia musical: una eina per a l'estudi de la música del passat» (*Revista Musical Catalana*, núm. 44, Juny 1988); i «retablos marianos con ángeles músicos procedentes del antiguo Reino de Aragón. Catálogo». (*Revista de Musicología*, en premsa).